

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ АГРАРНИХ НАУК УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА НАУКОВА СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКА БІБЛІОТЕКА**

ІСАЄВА ОЛЬГА ІВАНІВНА

УДК 311(091) «1855/1946»

**А. С. БОРИНЕВИЧ (1855-1946) – ВЧЕНИЙ, ПЕДАГОГ, ФУНДАТОР
ЦЕНТРУ СТАТИСТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ В ОДЕСІ**

07.00.07 – історія науки й техніки

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата
історичних наук

Київ – 2016

Дисертацією є рукопис

Роботу виконано на кафедрі теоретичної фізики Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара Міністерства освіти і науки України

Науковий керівник: доктор історичних наук, професор
Савчук Варфоломій Степанович,
Дніпропетровський національний університет
імені Олеся Гончара,
професор кафедри теоретичної фізики

Офіційні опоненти: доктор історичних наук,
старший науковий співробітник
Гамалія Віра Миколаївна,
Державний економіко-технологічний
університет транспорту,
завідувач кафедри «Суспільні та гуманітарні науки»

кандидат історичних наук, доцент,
Ковальська Катерина Володимирівна,
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний
педагогічний університет імені Григорія Сковороди»,
доцент кафедри географії, екології та методики
навчання

Захист відбудеться «27» травня 2016 р. о 12.00 год. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.373.01 у Національній науковій сільськогосподарській бібліотеці Національної академії аграрних наук України (03127, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10, читальний зал).

З дисертацією можна ознайомитися в Національній науковій сільськогосподарській бібліотеці Національної академії аграрних наук України (03127, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10, читальний зал).

Автореферат розіслано «__» квітня 2016 р.

Вчений секретар спеціалізованої вченої ради,
кандидат історичних наук,
старший науковий співробітник

О. А. Пашківська

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Значне місце серед факторів впливу на формування рішень в системі управління розвитком сучасного суспільства належить статистиці та демографії. Статистика завжди виступала як необхідний і ефективний інструмент державного управління і одночасно як наука, що досліджує кількісну сторону масових явищ, що характерні для соціально-економічного розвитку країни. У дослідженні процесів і явищ, які відбувалися в народному господарстві Півдня України, помітну роль відігравав вітчизняний вчений-економіст, статистик і демограф Антон Самійлович Бориневич (1855-1946). На науковому терені А. С. Бориневич відзначився ще у 1880-х роках, здійснивши у 1884 р. комплексне статистичне дослідження Богодухівського повіту. З 1890 р. вчений, обіймаючи посаду завідувача статистичного бюро м. Одеси, активно запроваджує широкомасштабні статистико-демографічні дослідження різних сторін соціально-економічного життя регіону. А. С. Бориневич поряд з іншими одеськими вченими відзначився заснуванням осередків вищої школи. Він сприяв формуванню статистичної школи в Одесі. Його наукова спадщина складається із значної кількості праць у різних галузях науки та досвіду проведення статистичних досліджень, який зберегла та примножила одеська статистична школа.

Детальний аналіз внеску А. С. Бориневича в розвиток вітчизняної науки на сьогодні відсутній, хоча в науковій літературі значущість його робіт постійно підкреслюється. Тому дане дослідження набуває актуальності, оскільки без нього неможливо в повній мірі не тільки оцінити значимість наукового доробку вченого в контексті вивчення історії статистики, демографії, а й визначити вагомість його творів і в сучасних реаліях. Крім того, актуальність проведеного дослідження вбачається в тому, що воно в достатній мірі окреслює повноту наукового доробку А. С. Бориневича як у розвитку статистичної та демографічної науки України ХІХ-ХХ ст., так й в інших напрямках його наукових пошуків і діяльності, розкриває його роль у формуванні в Одесі центру системних статистичних досліджень.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконувалося відповідно до загального напрямку наукових досліджень Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара та є складовою науково-дослідних тем «Організація науки в Лівобережній Україні та Причорномор'ї: (перша половина ХХ століття)» (номер державної реєстрації 0113U001323) та «Розвиток природознавства і техніки на Лівобережній Україні ХІХ – початку ХХ століття» кафедри теоретичної фізики.

Мета дисертаційного дослідження: реконструкція творчої біографії А. С. Бориневича, всебічне розкриття його наукової та професійної діяльності й з'ясування внеску вченого в розвиток вітчизняної статистики і демографії.

Для досягнення мети були поставлені наступні **задачі:**

- встановити стан вивчення життєвого шляху і діяльності А. С. Бориневича, провести критичний аналіз історіографії питання, сформуванню і систематизувати репрезентативну джерельну базу дослідження;

- здійснити періодизацію життя і творчості А. С. Бориневича, виявити найважливіші етапи його наукової біографії;
- висвітлити процес формування наукового світогляду вченого, становлення його як дослідника народного господарства, окреслити фактори впливу на його дослідження вітчизняних і зарубіжних досягнень статистико-демографічної науки;
- проаналізувати внесок організаційної, науково-дослідної і науково-практичної діяльності А. С. Бориневича в теорію і практику вітчизняної статистики і демографії, її вплив на формування в Одесі центру системних статистичних досліджень;
- визначити доробок вченого в інших галузях науки, скласти найповніший список його наукових і науково-публіцистичних праць, систематизувати його дослідження за галузями науки, охарактеризувати їх зміст;
- розглянути педагогічну діяльність А. С. Бориневича, висвітлити основні її віхи та окреслити найбільш значимі її результати;
- з'ясувати напрями і форми науково-практичної, редакційно-видавничої та організаційної діяльності А. С. Бориневича у громадсько-наукових та професійних об'єднаннях;
- виявити та вивчити родинне і професійне оточення А. С. Бориневича та окреслити внесок родини Бориневичів у вітчизняну науку і культуру.

Об'єкт дослідження: розвиток вітчизняної статистики і демографії кінця ХІХ – першої половини ХХ ст.

Предмет дослідження: наукова, організаційно-наукова, педагогічна, суспільно-політична діяльність А. С. Бориневича в контексті розвитку вітчизняної статистики і демографії.

Методи дослідження. Методологічну базу складають принципи об'єктивності, історизму та системності. В якості основного застосовано предметно-логічний метод з використанням системно-функціонального підходу, що дозволяє реконструювати етапи життя і творчості А. С. Бориневича та визначити його місце у вітчизняному науковому співтоваристві, виявити його внесок у вітчизняну науку, оцінити наукові результати його діяльності в контексті історичного розвитку ідей і методів у статистиці та демографії. У дисертаційному дослідженні були використані як загальнонаукові, так і спеціально-історичні методи, детальніше розглянуті у розділі 1.

Хронологічні межі дослідження охоплюють другу половину ХІХ – першу половину ХХ ст. Період визначається роками життя А. С. Бориневича (1855–1946), а також охоплює час його найактивнішої наукової, педагогічної та суспільної діяльності. Подекуди аналіз історичної й історіографічної ситуації відбувається у більш широких хронологічних межах.

Територіальні межі дослідження зумовлені місцями перебування А. С. Бориневича. Переважно – це українські території в межах Російської імперії та СРСР. Дореволюційний період життя А. С. Бориневича відбувався також на території Іркутської губернії Російської імперії (Східний Сибір). Радянський період діяльності вченого проходив здебільшого у межах Одещини (губернії, округи, області).

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що *вперше*:

- здійснено періодизацію життя і творчості А. С. Бориневича, проведено комплексне дослідження багатогранної науково-організаційної, наукової, педагогічної, суспільної і громадсько-культурної діяльності вченого;
- розглянуто процес формування наукового світогляду та становлення А. С. Бориневича як науковця, еволюцію його наукових інтересів, здійснено періодизацію його життя і діяльності, з'ясовано низку суперечливих питань життя і творчості;
- проведено комплексний аналіз основних статистико-демографічних праць вченого та досліджень з економіки сільського господарства, доведено їх значення для розвитку вітчизняної статистики, демографії, сільського господарства, віднайдено й упорядковано найбільш повний на сьогодні перелік праць А. С. Бориневича, складено їх бібліографію;
- здійснено наскрізне дослідження педагогічної та науково-педагогічної діяльності А. С. Бориневича, з'ясовано її здобутки;
- встановлено, що комплексний характер здійснених А. С. Бориневичем організаційно-практичних заходів з розвитку статистико-демографічних досліджень, наукових, науково-практичних й науково-педагогічних здобутків і напрацювань дає всі підстави вважати вченого фундатором центру системних статистичних досліджень в Одесі;
- проаналізовано діяльність А. С. Бориневича в численних наукових товариствах та професійних організаціях Півдня Російської імперії, а згодом і радянської України.

Удосконалено й поглиблено знання щодо становлення і розвитку в Україні комунальної статистики як науки і складової статистики в цілому, та демографічних досліджень. Доповнено джерельну базу за темою дослідження новими архівними матеріалами, які введено до наукового обігу, та науковий доробок А. С. Бориневича як історика. *Набув подальшого розвитку* науково-біографічний напрям історико-наукових досліджень.

Практичне значення отриманих результатів полягає в систематизації та введенні в науковий обіг значної кількості джерел з тематики дослідження, які можуть виступати дослідницьким інструментарієм у подальших розробках з історії демографії і статистики в Україні. Результати можуть бути використані в курсах з історії науки та історії економіки, статистики, демографії в Україні, в подальших дослідженнях з історії розвитку земської, комунальної статистики і демографії в Україні та створенні відповідних синтетичних оглядів.

Особистий внесок здобувача. Наукові результати й висновки, що викладені в дисертації та авторефераті й виносяться на захист, отримані автором самостійно.

Апробація результатів дослідження проводилась на: XVI Всеукраїнській конференції молодих учених-істориків освіти, науки і техніки «Пріоритети української науки» (м. Київ, 18 травня 2011 р.); X Всеукраїнській науковій конференції «Актуальні питання історії науки і техніки» (м. Київ, 6-8 жовтня 2011 р.); XVII Всеукраїнській конференції молодих учених – істориків науки, техніки та освіти «Пріоритети української науки» (м. Київ, 20 квітня 2012 р.); Всеукраїнській

науковій конференції «Історія науки і техніки – інтелектуальний ресурс системи освіти» (м. Харків, 2012); XI Всеукраїнській науковій конференції «Актуальні питання історії науки і техніки» (м. Київ, 5-7 жовтня 2012 р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Кірпи́човські читання з історії науки і техніки» (м. Харків, 14 листопада 2012 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Суспільні науки: проблеми та досягнення сучасних наукових досліджень» (м. Одеса, 26-27 жовтня 2012 р.); Березневих сесіях Наукового товариства ім. Т. Г. Шевченка (м. Дніпропетровськ, 21 березня 2012 р. й 14 березня 2013 р.); XVIII Всеукраїнській науковій конференції молодих істориків науки, техніки і освіти та спеціалістів, присвяченій 150-річному ювілею В. І. Вернадського (м. Київ, 26 квітня 2013 р.); XII Всеукраїнській науковій конференції «Актуальні питання історії науки і техніки» (м. Конотоп, 3-5 жовтня 2013 р.); XIX Всеукраїнській конференції молодих істориків науки, техніки і освіти та спеціалістів, присвяченій 95-річному ювілею НАН України (м. Київ, 18 квітня 2014 р.), II Міжнародній науково-практичній конференції «Південь України у вітчизняній та європейській історії» (м. Одеса, 25-26 вересня 2014 р.), підсумкових конференціях Дніпропетровського національного університету ім. Олесья Гончара (2010 – 2014 рр.).

Публікації. Матеріали дисертації висвітлені у 18 опублікованих наукових працях, з них 8 статей розміщено у наукових журналах, які визнано МОН України фаховими для захисту на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук (1 – у виданні, що включено до міжнародних каталогів наукових видань і наукометричних баз), 9 – у матеріалах конференцій та 1 – в інших виданнях.

Структура дисертації обумовлена її метою, а також задачами дослідження. Дисертаційна робота складається зі вступу, чотирьох розділів (16 підрозділів), висновків, списку використаних джерел та 9 додатків. Обсяг дисертації – 234 сторінки. З них основний текст – 198 сторінок. Список використаних джерел та літератури містить 340 позицій.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми, її наукову новизну, визначено об'єкт, предмет, мету й задачі, хронологічні та територіальні рамки дослідження, наведено інформацію про практичне значення та апробацію результатів дослідження.

Перший розділ «Історіографія, джерельна база та методологічні засади дослідження», в якому здійснено аналіз історіографії питання, досліджено і охарактеризовано джерельну базу і методологічні засади дослідження, містить три підрозділи. У *підрозділі 1.1. «Історіографія проблеми»* сукупність праць поділена нами на три основні періоди: I – праці дорадянського періоду (1855-1920); II – дослідження радянської доби (1920-1991); III – дослідження часів незалежності України (після 1991).

Історіографічні праці першого періоду відзначаються невеликою кількістю та переважно характеризують напрями розвитку земської статистики взагалі. Серед знакових публікацій цього періоду слід відзначити працю Л. В. Федоровича з історії та теорії статистики, історичні та методологічні огляди з земської статистики

А. А. Кауфмана, О. О. Русова, С. Н. Велецького¹. Більш вузьким за напрямом, що безпосередньо торкається науково-дослідної діяльності А. С. Бориневича, є дослідження хлібної торгівлі на Півдні Російської імперії В. Касперова. Безпосередньо постать А. С. Бориневича висвітлює біографічний нарис С. Штерна².

Історіографічні праці радянського періоду були поділені нами на три основні групи: дослідження загального характеру з історії вітчизняної статистики та демографії³; праці, присвячені як окремим вченим, що працювали в галузі вітчизняної статистики та демографії, так й історії розвитку установ і вузів, в яких в Україні розвивалися статистичні і демографічні дослідження⁴; праці, в яких згадується постать вченого, а також біографічні дослідження, присвячені А. С. Бориневичу та його родині⁵.

Сучасні історіографічні дослідження класифіковано у наступні групи: наукові книги, видання та монографії⁶, словники та енциклопедичні видання⁷, дисертації та автореферати⁸, наукові статті⁹ тощо), публіцистичні статті¹⁰, праці, що присвячені

¹ Федорович Л. В. История и теория статистики: с XX таблицами графических изображений / Л. В. Федорович. – Одесса : Экон. тип. и лит., 1894. – 763 с.; Велецкий С. Н. Земская статистика. Часть 1. История и методология / Сергей Николаевич Велецкий. – М. : Издание М. и С. Сабашниковых, 1899. – С. 35–36.; Кауфман А. А. Земская статистика / А. А. Кауфман // Юбилейный земский сборник / Под ред. Б. Б. Веселовского и З. Г. Френкеля. – СПб., 1914. – С. 186–262; Русов А. А. Краткий обзор развития русской оценочной статистики / Александр Александрович Русов. – Киев, 1915. – 120 с.

² Касперов В. Очерки южной хлебной торговли в связи с вопросом об элеваторах / В. Касперов. – Спб.: Тип. Министерства внутренних дел, 1889. – 117 с.; Штерн С. Целяная личность // Сергей Штерн. – Одесский листок. – 1915. – № 58. – С. 3.

³ Гозулов А. И. Очерки по истории отечественной статистики / А. И. Гозулов. – М. : Статистика, 1972.

⁴ Касьянов Г. В., Даниленко В. М. Сталінізм і українська інтелігенція (20-30-і роки) / Г. В. Касьянов, В. М. Даниленко. – К. : Наук. думка, 1991. – 96 с.

⁵ Антон Самойлович Бориневич. По случаю 40-летия его научно-педагогической и общественной статистической деятельности // Статистический Бюллетень. – 1923. – № 3-4. С. 2-8; Богаченко А. О. Визначний статистик А. С. Бориневич / А. О. Богаченко, В. І. Можаровський // Історія народного господарства та економічної думки Української РСР. – 1970. – № 4-5. – С. 166–169; Трегубов К. Земский статистик : [А. С. Бориневич] / К. Трегубов // Вечерняя Одесса. – 26 июля 1980. – № 172 (2107). – С. 4; Гридін В. Літописці нашого краю / В. Гридін // Комсомольська іскра. – 1969. – № 94 (4180). – С. 2–3; Зоя Антонова Бориневич-Бабайцева: [Некролог] // Временник Пушкинской комиссии. 1972 – Л.: Издательство «Наука», – 1974. – С. 142–144;

⁶ Коропецький І. Українські економісти XIX ст. та західна наука / І. Коропецький. – К.: Либідь, 1993. – 185 с.; Історія економічної думки України / [під ред. Р. Х. Васильєвої]. – К. : Либідь, 1993. – 271 с.; Константинова В. М. Урбанізація: південноукраїнський вимір (1861 – 1904 роки). — Запоріжжя: АА Тандем, 2010. — 596 с.; Елисеєва І. І., Дмитрієв А. Л. История российской государственной статистики: 1811-2011: / И. И. Елисеєва. А. Л. Дмитрієв. – М. : ИИЦ «Статистика России», 2013. – 143 с.; Рашин А. Г. Население России за 100 лет (1811–1913 гг.). Статистические очерки / А. Г. Рашин – М. : Государственное статистическое изд., 1956. – 347 с.

⁷ Бориневич Антон Самойлович / Энциклопедия статистических терминов : в 8 томах. Том 8. Выдающиеся отечественные и зарубежные ученые в области статистики. – М., 2011; Бориневич Антон Самойлович // Корнев В. П. Видные деятели отечественной статистики 1686 – 1990 : биограф. словарь / В. П. Корнев. – М., 1993. – С. 17.; Зленко Г. Д. Бориневич Антон Самійлович / Г. Д. Зленко // Енциклопедія Сучасної України. — К., 2004. — Т. 3 : Біо – Бя. — С. 293-294; Одеські історики. Том I (початок XIX– середина XX ст.) . – Одесса : «Друкарський дім», 1894. – С. 63–66.

⁸ Шаравара Т. О. Соціально-економічна діяльність земств в Україні (1864-1917 рр.): історіографія: автореф. дис.. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: 07.00.06 «Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни» / Т. О. Шаравара. – К., 2005. – 19 с.; Макієнко О. А. Розвиток земської статистики в Херсонській губернії: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Макієнко Олександр Анатолійович. – Х., 2006. – 287 с.; Петров О. О. Діяльність земських статистичних закладів південноукраїнських губерній у другій половині XIX – початку XX ст.: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Петров Олександр Олександрович. – Дніпропетровськ, 2003. – 265 с.; Рахно О. Я. Олександр Русов у науковому і громадсько-політичному житті України (друга половина XIX - початок XX ст.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 "Історія України" / Рахно О. Я. – Харків, 2003. – 19 с.

⁹ Мекшун Л. М. Становлення і розвиток земської статистики в Україні / Л. М. Мекшун // Науковий вісник ЧДІЕУ. – 2008. – № 1. – С. 148–159; Сінкевич Є. Г. Статистичні служби Херсонської губернії в структурі адміністративної влади та органів місцевого самоврядування XIX ст. / Є. Г. Сінкевич, О. А. Макієнко // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Запоріжжя, 1999. – Вип. 7. – С. 154-159; Сінкевич І. Ю. Внесок статистиків

історії діяльності вузів, в яких працював Антон Самійлович¹¹ а також нариси історії ОНЕУ, написані групою педагогів вузу).

У підрозділі 1.2. «Джерельна база» описано сформований нами цілісний комплекс архівних матеріалів та опублікованих джерел. Помітну кількість неопублікованих джерел становлять архівні і музейні матеріали, а також спогади родичів та знайомих А. С. Бориневича. Вивчені джерела були віднесені до узагальнених груп за ступенем їх інформаційної насиченості, а також зважаючи на їх ієрархію, спільні риси та інформативність.

1. Архівні матеріали. Пошукова робота була проведена в наступних архівах: Державному архіві Одеської області, Центральному державному архіві вищих органів влади та управління (м. Київ), архіві та музеї Одеського національного економічного університету, Центральному державному історичному архіві України (м. Київ), Науковому архіві Президії НАН України (м. Київ). Крім того, була проведена пошукова робота у фондах Одеського історико-краєзнавчого музею, Одеського літературного музею, Одеського музею О. С. Пушкіна.

2. Опубліковані наукові праці стали одним з ключових видів історичних джерел, залучених до дисертаційного дослідження. Були вивчені та систематизовані усі знайдені праці вченого. За результатами пошуків, вдалося відтворити найповніший список праць А. С. Бориневича, як надрукованих, так і тих, що встигли побачити світ. Також було вивчено наукові праці інших авторів: рівнозначні, або ті роботи, які так чи інакше стосувались наукової діяльності вченого (М. В. Велькаборського, А. Ф. Фортунатова, А. В. Леонтовича, А. Стороженка, Ф. Д. Лівшиця, Г. Г. Швіттау, Ю. Янсона та ін.). Зроблено огляд наукових праць дітей вченого: відомого пушкінознавця З. А. Бориневич-Бабайцевої, економістів А. А. Бориневича та В. А. Бориневича.

3. Були опрацьовані періодичні видання: «Киевская старина», «Известия Одесской городской думы», «Вечерняя Одесса», «Одесский листок», «Одесский вестник», «Записки Императорского одесского общества истории и древностей», «Новороссийский календарь», «Библиографические записки», «Русская школа» та

Херсонської губернії у дослідження історії краю (XIX – початок XX ст.) / І. Ю. Сінкевич // Південна Україна XVIII-XIX ст. Записки науково-дослідної лабораторії історії Південної України: 36. ст. – Запоріжжя, 2000. – Вип. 5. – С. 171-176; Гордуновський О., Гуржій О. Південна Україна в процесі розвитку хлібної торгівлі XIX ст.: історіографія / О. Гордуновський, О. Гуржій // Історіографічні дослідження в Україні. – 2010. – Вип. 20. – С. 354–381; Парієнко Г. К., Домбровська Л. Ф. Участь вчених-економістів у формуванні інфраструктури ринку в умовах НЕПу. 1921-1928 рр. / Г. К. Парієнко, Л. Ф. Домбровська // Інтелігенція і влада. – 2003. – Випуск 1. – С. 157–163; Бородатий В. П. Экономическая школа Одессы / В. П. Бородатый, Н. А. Скрипник, В. Д. Граждан // Очерки развития науки Одессы ; отв. ред. С. А. Андронати ; НАН Украины ; Южный научный центр. – Одесса : Титул, 1995. – С. 572–576; Скрипник М. О. Антон Самойлович Бориневич — видатний вчений України / М. О. Скрипник // Вісник соціально-економічних досліджень : зб. наук. праць ОДЕУ. – О. : ОДЕУ, 2002. – № 12. – С. 298–299; Озерянская И. Молодые годы статистика А. С. Бориневича / И. Озерянская // Вісник Одеського історико-краєзнавчого музею – № 7. – 2009. С. 30–41; Гава О. И. Материалы однодневной переписи г. Одессы 1 декабря 1892 г. О производительных силах и национальном составе населения города / О.И. Гава // Вісник Одеського істор.-краєзнавч. музею. – 2005. – № 1.

¹⁰ Николаева Т. Была такая школа / Т. Николаева // Вечерняя Одесса. – 17 сентября 1994. – № 157–158. – С. 4-5; Гридин В. Хозяйка пушкинского наследия / В. Гридин // Одесский вестник. – 11 марта 1995. – № 46–47. – С. 9.

¹¹ Наукові традиції Одеського державного економічного університету: від витоків до сьогодні / за заг. ред. М. І. Зверькова. – Одеса : Астропринт, 2011. – 216 с.; Парієнко Г. К. Внесок вчених університету у розвиток економічної науки: До 80-річчя Одеського державного економічного університету: Історичний нарис / Г. К. Парієнко. – Одеса : Астропринт, 2001. – 64 с.; Вклад физиков Одесского (Новороссийского) университета в развитие науки в Одессе. 1920-1933. – Одесса : «Астропринт». – 2010, С. 121, 252, 267; Одеський державний економічний університет. Нариси історії / [Бородатий В. П., Скрипник М. О., Граждан В. Д., Редькін О. С.]. – Одеса : АТЗТ ІРЕНТТ, 2000. – 268 с.

ін. Дані джерела поділено на наступні групи за змістовим навантаженням: статті, що безпосередньо висвітлюють постать А. С. Бориневича; періодичні видання і статті, авторство або редакція яких належить йому; наукові, публіцистичні періодичні видання і статті, які містять посилання на результати досліджень А. С. Бориневича та членів його родини, або стосуються інших аспектів діяльності вченого – найзмістовніша група даного виду джерел, яка в свою чергу поділена за походженням на одеські видання, видання інших регіонів та загальнодержавного значення.

4. Біографічні й бібліографічні покажчики та енциклопедичні видання, які містять інформацію довідкового характеру щодо постаті А. С. Бориневича.

5. Джерела особового походження. Інформаційне наповнення даної групи джерел найбільш відповідає реалізації поставлених в дисертаційному дослідженні задач. У якості джерел особового походження нами були залучені: мемуари і спогади А. С. Бориневича, С. Г. Бориневича, М. Г. Соколянського, С. Б. Бернштейна, Н. В. Гридінної; канцелярські автодокументи – особові справи вченого та членів його родини; епістолярні джерела особового характеру – переважно листи А. С. Бориневича і членів його сім'ї, а також епістолярна спадщина В. І. Леніна.

6. Фотодокументи. Для відтворення постаті А. С. Бориневича застосовувалися фотопортрети самого вченого, членів його родини. Крім того, фотографії з колекції ОІКМ постали відмінною самопрезентацією установ і організацій, з якими працював Антон Самійлович.

7. Меморіальні речі родини Бориневичів (зберігаються в фондах ОІКМ). Більшість з них виявилася вельми корисною не тільки для відтворення побуту родини і свідчення вищої освіти дітей, а й для ілюстрації наукових інтересів сім'ї, статистичної праці вченого, плідних результатів співпраці з фінансовими установами.

У підрозділі 1.3 *«Методологічні засади дослідження»* відзначено, що застосування в дисертаційному дослідженні принципів та методів зумовлене поставленою в роботі метою і задачами. Теоретико-методологічне підґрунтя дисертаційної роботи становлять принципи об'єктивності, історизму й системності. Застосовані також системно-функціональний, соціально-психологічний і суто психологічний підходи.

Для реконструкції творчої біографії А. С. Бориневича в дисертаційному дослідженні використано загальнонаукові методи аналізу та синтезу, логічний метод, опис, методи узагальнення, класифікації, періодизації і типологізації. Крім того, було застосовано методи історичного дослідження: історико-хронологічний, порівняльно-історичний, синхроністичний, біографічний, бібліографічний, метод історичної ретроспекції, метод вивчення продуктів діяльності особистості, тощо. Застосування комплексу загальнонаукових і суто дисциплінарних методів дозволило вирішити низку важливих завдань.

Здійснений огляд історіографічних джерел довів неповне і фрагментарне висвітлення особистості А. С. Бориневича в історичній та науково-публіцистичній літературі. В зв'язку з цим підкреслено необхідність подальшого дослідження життя

вченого, а також встановлення наукової цінності його статистико-демографічних досліджень і науково-педагогічної діяльності. Сформована джерельна база є репрезентативною. Вона являє собою цілісну систему документальних джерел, значна кількість яких введена до наукового обігу вперше. Комплекс систематизованих джерел дозволяє розкрити заявлену тему в достатньому обсязі, вирішивши поставлені в дисертаційному дослідженні задачі.

Другий розділ «Життєвий шлях А. С. Бориневича» містить п'ять підрозділів. У підрозділі 2.1. «Початок життєвого і професійного шляху» досліджено дитинство, студентські роки і початок педагогічної кар'єри майбутнього вченого (1855-1878). Антон Бориневич походив з родини переселенців з Поділля. Він мав неабиякі здібності до навчання і був прийнятий одразу до третього класу гімназії. На життя і навчання заробляв самостійно, займаючись репетиторством. Отримав звання вихователя гімназій та прогімназій з математики і фізики і продовжив навчання в Новоросійському університеті (1877). Одночасно працював на посаді вчителя математики і креслення в Одеському технічному залізничному училищі. Ще в перші роки своєї педагогічної діяльності А. С. Бориневич виявив себе ініціативним вчителем, активним педагогом-організатором. Його пропонували на посаду начальника училища. Але за підозрою в участі у народницькому русі він був заарештований і засуджений на заслання до Східного Сибіру (1879).

В підрозділі 2.2. «Формування і становлення особистості та науковця» розглянуті кардинальні зміни в житті А. С. Бориневича. Заслання до Східного Сибіру у 1879-1881 рр. виявилось важким випробуванням для майбутнього вченого. Дослідження листів А. С. Бориневича з заслання встановило роль самоосвіти в його житті, надало змогу простежити основні етапи формування його світогляду та вибору подальших напрямів діяльності. Самоосвіта стала стрижнем його життя на засланні. Повернувшись у 1881 р. з заслання, він жив під наглядом поліції у Харкові і працював як приватний вчитель. Тут він починає професійну діяльність в галузі земської статистики, пройшовши шлях від виїзного статистика Сумського повіту (1882) до завідувача земським статистичним бюро Богодухівського повіту (1884). А. С. Бориневич у своїх спогадах вказував на прізвища вчених зі світовим ім'ям, які вплинули на формування його наукового світогляду та становлення як статистика і демографа: Артур Лайон Баулі, Родольфо Беніні, Карл Пірсон, Роман Орженцький, Олександр Чупров, Михайло Подтягін та інші.

Підрозділ 2.3. «Херсонсько-одеський період дорадянських часів» розкриває особливості життя і діяльності А. С. Бориневича в Херсоні на посаді провідного статистика губернського земського статистичного бюро (1886–1887) та в Одесі на керівних посадах в статистичних органах: завідувач земським статистичним бюро Одеського повіту (1887-1890) та завідувач статистичним бюро при Одеській міській управі (1890–1918). Висвітлено його дружнє і професійне оточення. З'ясовано, що діяльність вченого в галузі статистики і демографії в цей період була надзвичайно насиченою і плідною і стала підґрунтям формування в Одесі відомого центру статистико-демографічних досліджень. Свою професійну діяльність вчений поєднував із значною громадською, був членом багатьох громадсько-наукових та громадсько-просвітницьких об'єднань.

Підрозділ 2.4 «Життя і діяльність в Одесі радянської доби». Вчений не афішував прилюдно свої політичні погляди, тому продовжив свою діяльність і за часів радянської влади. Хоча певні спроби звинувачень його у відсутності чіткої громадянської позиції були. У підрозділі показано різнобічність науково-практичної роботи вченого в статистичних органах радянської Одеси, а також його активну наукову і викладацьку діяльність у вузах міста. Цей період розпадається на два основних етапи життя і діяльності А. С. Бориневича. На першому етапі (1920–1926) вчений був задіяний як у статистико-демографічних дослідженнях, так й в навчальному процесі деяких вищих навчальних закладів Одеси. Приймав, зокрема, активну участь у відкритті Одеського політехнічного інституту, в якому певний час і викладав. На другому етапі (1927–1946) переважаючою була науково-педагогічна та організаційно-педагогічна діяльність. Проведена періодизація творчого шляху вченого дозволила виділити її періоди й етапи, представлені у висновках до дисертації та додатках.

У підрозділі 2.5 «Родина Бориневичів у науковому та громадському житті Одеси» досліджується внесок у розвиток вітчизняної науки, освіти і культури родини Бориневичів. Сім'я увібрала в себе традиції прогресивної вітчизняної інтелігенції, вела активне наукове і суспільне життя. Нами досліджені наукові доробки чотирьох дітей, які рано виявили свої суспільні й культурні інтереси, а також, кожен по-своєму, здійснили помітний внесок в розвиток вітчизняної науки і культури. Зоя Антонівна Бориневич-Бабайцева відзначилася активною участю в роботі Одеської Пушкінської комісії, а пізніше і головуванням в ній. Її пушкінознавчі праці були високо оцінені науковою і літературною спільнотою, вона входила до кола провідних пушкінознавців СРСР. Людмила Антонівна Бориневич мала багаторічний стаж з вчителювання в міських гімназіях. Анатолій Антонович Бориневич дотримувався напряму наукової діяльності, який розвивав його батько: статистика, економіка й організація сільськогосподарського виробництва. Володимир Антонович Бориневич працював над науковим обґрунтуванням етапів і стадій сільськогосподарського виробництва. За винятком Л. А. Бориневич, всі вони були кандидатами наук.

У третьому розділі «Науково-практична діяльність А. С. Бориневича у галузі статистики і демографії» розкрито головні результати досліджень та охарактеризовано основні напрями його роботи як науковця. *Підрозділ 3.1. «Вивчення соціально-економічних процесів на Харківщині»* висвітлює науково-практичну діяльність А. С. Бориневича у Харківській губернії, основним результатом якої стала праця «Сборник статистическо-экономических и оценочных сведений по Богодуховскому уезду Харьковской губернии» (1886), завдяки якій вчений здобув визнання серед наукової спільноти країни і набув репутації висококваліфікованого фахівця й організатора статистико-демографічних досліджень. Це дослідження стало одним з суттєвих у вітчизняній земській статистиці. Розширивши межі статистичного аналізу, застосовувавши нові для того часу методи статистичної обробки, А. С. Бориневич отримав вагомні результати. Важливим було й те, що у цьому дослідженні він висвітлив багато демографічних питань, зокрема виявив сталість української нації, довівши, що в Богодухівському

повіті вона не злилася з російською. Ця праця використовується й сучасними дослідниками соціально-економічних процесів на Харківщині.

Підрозділ 3.2. «Організація і становлення центру системних статистико-демографічних досліджень в Одесі» розглядає зазначений процес. На посаді завідувача статистичним бюро вчений бере на себе керівництво статистичними роботами по Одеському повіту, продовжує видавати періодичні бюлетені, що різнобічно характеризували стан сільського господарства повіту. Професіоналізм А. С. Бориневича, властивий йому високий рівень синергізму, вміння надихати і мобілізувати творчий потенціал людей на здійснення широкомасштабних науково-практичних проєктів й інші особисті якості стали тими чинниками, які вплинули на плідну діяльність вченого з організації і становлення системних статистико-демографічних досліджень в Одесі. Вміле поєднання А. С. Бориневичем організаційної і дослідницької роботи в галузі статистики і демографії сприяло тому, що вже через п'ять років діяльність одеського статистичного бюро була високо оцінена у вітчизняних наукових колах і за кордоном.

Доведено, що саме зусиллями А. С. Бориневича був організований і здійснений 1 грудня 1892 р. масштабний науково обґрунтований одноденний перепис населення Одеси, загальні риси методології якого і на сьогодні є актуальними. Він одразу отримав високу оцінку в науковій літературі. Крім цього перепису, вчений очолював майже всі наступні значні статистичні заходи в регіоні: підготовчі практичні роботи по здійсненню загального перепису 1897 р. у межах Одеського градоначальства, процес обробки його результатів; облік населення міста в 1915 р., 1917 р., два переписи у 1920 р. Він виступав консультантом під час всеросійських переписів 1916 та 1917 рр., був організатором сільськогосподарського перепису в Бессарабській губернії, який проводився напередодні революційних подій 1917 р.

У підрозділі 3.3. «Сільськогосподарська статистика в працях А. С. Бориневича» визначені і проаналізовані основні праці вченого зі статистики сільського господарства, що стали вагомим доробком в дослідженні і розвитку сільськогосподарської галузі країни. Вони склали основу для подальшої розбудови сільського господарства Одеси і прилеглих територій. Великого значення набув і цикл досліджень А. С. Бориневича з розвитку хлібної торгівлі в Одеському регіоні, одне з яких – «Очерк хлебной торговли в Одессе» (1890) – стало одним з найвагоміших з цього питання та науково обґрунтованих, і багато років поспіль слугувало підґрунтям подальших науково-практичних досліджень хлібної торгівлі в регіоні.

Підрозділ 3.4. «Статистико-демографічні дослідження радянської доби» розкриває внесок А. С. Бориневича в дослідження і розробку концепцій подальшого розвитку народного господарства Одеської губернії в радянський період. З 1919 р. він був головою Губернської статистичної ради та завідувачем демографічної секції Губернського статистичного бюро. Одночасно А. С. Бориневич залишався завідувачем Міським статистичним бюро. Вчений постав координатором підготовчих робіт і обробки результатів перепису населення Одеси у 1920 р. Як незамінний спеціаліст, залучався до організації переписів у 1923 та 1926 рр. Одночасно він розвивав статистичну науку в багатьох одеських вузах. Праці

А. С. Бориневича 1920-х рр., різнопланові за характером, свідчили про існування гострих проблем в регіоні. Широкий спектр ґрунтовних статистичних досліджень вченого, їх оригінальність, глибина визначали одночасно і їх суспільну значимість, і їх прикладний характер. Його науковий доробок з дослідження динаміки чисельності населення в регіоні переконливо підтверджує наявність соціальних явищ, що замовчувалися радянською владою.

У підрозділі 3.5. «Робота з питань народної освіти, гендерних, охорони народного здоров'я» розглянуто відповідні праці вченого. Підкреслено, що саме завдяки йому знаходили активне обговорення в громадськості не тільки гострі соціально-економічні проблеми, а й питання народної освіти, охорони народного здоров'я, гендерні проблеми.

Четвертий розділ «Педагогічна й науково-практична діяльність у закладах вищої освіти, громадсько-наукових і професійних товариствах та організаціях» містить три підрозділи. *Підрозділ 4.1. «Викладацька й організаційно-педагогічна діяльність»* висвітлює основні етапи і досягнення науково-педагогічних практик вченого. З'ясовано, що разом з іншими видатними одеськими економістами (Г. І Тіктінім, С. І. Солнцевим та ін.) А. С. Бориневич у 1921 р. став засновником Одеського інституту народного господарства, який і досі (вже як ОНЕУ) є одним з провідних наукових осередків розвитку економічної думки в Україні. А. С. Бориневич вважається й одним з фундаторів Одеського політехнічного інституту у 1918 р. Він був ініціатором створення в Одесі (1928) Курсів для підвищення кваліфікації промислових статистиків. У 1931 р. дослідник очолив новостворену кафедру статистики і математики ОКЕІ. Зважаючи на вагомість науково-практичного доробку, в 1938 р. ВАК затвердила Антона Самійловича у вченому ступені кандидата економічних наук, а згодом і доктора економічних наук без захисту дисертації. Роком пізніше Вчена Рада ОКЕІ висунула А. С. Бориневича кандидатом в члени Академії наук УРСР. Викладання було важливою складовою діяльності А. С. Бориневича, яке тісно корелювало з його науковою діяльністю. Завдяки його діяльності, в інституті були сформовані концептуальні засади та науково-методичні основи викладання статистичних дисциплін. Портрет вченого як видатного науковця і педагога знаходиться нині в ОНЕУ на чільному місці. *Підрозділ 4.2. «Науково-практична робота у громадсько-наукових і професійних товариствах та організаціях»* поділений нами на наступні два параграфи: 4.2.1 «Редакційно-видавничі здобутки» та 4.2.2 «Експертна, консультативна діяльність і робота в комісіях». Редакційно-видавнича діяльність вченого відрізнялася різнобічністю тематик, жанрів і піднятих автором проблем. Його статті та замітки з різноманітної тематики друкувалися в численних харківських, херсонських, одеських наукових і публіцистичних виданнях. А. С. Бориневич був також постійним співробітником газети «Одесские новости». Під його редакцією виходив «Новороссийский календарь». Вчений був одним з авторів, та секретарем редакційного комітету фундаментального твору «Одесса 1794-1894», який і на сьогодні є цінним історичним джерелом. А. С. Бориневич залишив також серйозні історичні дослідження. Завдяки ним його справедливо відносять до вчених-істориків, які активно сприяли розвитку історичної науки в регіоні.

А. С. Бориневич - активний учасник багатьох наукових та професійних товариств (таких, як Імператорське товариство сільського господарства Південної Росії, Одеське відділення Російського технічного товариства, Одеське товариство боротьби з туберкульозом, Одеське товариство допомоги літераторам і вченим, Педагогічне товариство та інші), організацій і установ (наприклад, комісія з завідування міським садівництвом, комісія з пенсійної каси міської управи, комісія з оцінки нерухомого майна м. Одеси та ін.). Як визнаний експерт і консультант він залучався до вирішення важливих економічних і соціальних питань регіону, значимість деяких з них виходила на державний рівень. Зокрема питання боротьби з засміченістю зерна, що надходило на експорт. Серед інших – питання побудови портового елеватора, хлібної торгівлі, страхування нерухомого майна, розрахунки за пенсійною касою, аналіз наслідків неврожаїв, розглядаючи які, він пропонував і шляхи їх вирішення. Консультації з економічних питань вчений надавав адміністративним і громадським структурам, структурам економічного сектору: банкам, страховим організаціям та ін.

У підрозділі 4.3. «Наукова спадщина А. С. Бориневича: узагальнення і класифікація» виявлено, що наукова спадщина вченого складається більш ніж з 50 творів за різними галузями науки (а не 32, як стверджували дослідники його діяльності), а також досвіду проведення статистичних заходів. Масив публікацій А. С. Бориневича різноманітний й охоплює такі напрями як економічні твори, праці з питань розвитку торгівлі, твори з теорії і практики статистичної науки, демографічні дослідження, економіка і статистика сільського господарства, фінансові дослідження, дослідження з географії, історичні праці, дослідження суспільно-політичних проблем (питання освіти, благодійність, гендерні проблеми, охорона народного здоров'я). Домінуючими серед них були: комунальна статистика і демографія; економіка і статистика сільського господарства; фінансові дослідження; дослідження з розвитку торгівлі.

ВИСНОВКИ

У висновках підведено підсумки та узагальнено результати дослідження.

- Критичний аналіз наявних історіографічних джерел довів неповне і фрагментарне висвітлення в науковій і науково-популярній літературі особистості А. С. Бориневича та його внеску в розвиток вітчизняної науки, хоча вагомість його здобутків в ній зазначається. В зв'язку з цим підкреслена актуальність і необхідність більш ґрунтовного вивчення життя вченого, а також встановлення цінності його статистико-демографічних досліджень і науково-педагогічної діяльності. Сформована і систематизована з цією метою джерельна база є репрезентативною. Вона являє собою цілісну систему писемних, зображувальних і речових джерел, значна кількість яких введена до наукового обігу вперше. Комплекс систематизованих джерел дозволяє розв'язати поставлені в дисертаційній роботі задачі, й розкрити досліджувану тему.
- У дослідженні здійснено найповнішу на сьогодні реконструкцію творчої біографії вченого-економіста, статистика і демографа Антона Самійловича

Бориневича. Проведено періодизацію життєвого шляху і творчості вченого, в якій виділені такі найважливіші періоди його наукової біографії:

I. «Ранньоодеський» період (1873–1879) – навчання в гімназії та на фізико-математичному факультеті Новоросійського університету, педагогічна діяльність у технічному залізничному училищі.

II. «Сибірсько-Харківський період» (1879–1886) розпадається на 2 етапи. 1 етап: заслання у Східний Сибір (1879–1881), на якому відбуваються самоосвіта і формування наукового світогляду; 2 етап: повернення з заслання і перебування у Харківській губернії (1881–1886) – подальше формування наукового світогляду й набуття організаційно-наукового та науково-практичного досвіду в сфері статистико-демографічних досліджень.

III. «Херсонсько-Одеський період» дорадянських часів (1886–1918) розпадається на 3 етапи. 1 етап: (1886–1887) – отримання нового досвіду статистичної роботи в Херсонському губернському статистичному бюро; 2 етап: (1887–1890) – розкриття організаторських здібностей зі статистичних досліджень на посаді голови статистичного бюро Одеського повіту; 3 етап: (1890–1918) – діяльність на посаді завідувача Одеського міського статистичного бюро, запровадження широкомасштабних систематичних статистико-демографічних досліджень соціально-економічного життя міста, розроблення теоретичних засад проведення статистичних і демографічних досліджень, визнання як видатного організатора статистико-демографічних досліджень і фахівця в галузі комунальної статистики та громадського діяча.

IV. «Одеський» період радянських часів (1920–1941) розпадається на 2 етапи: 1 етап: (1920–1926) – науково-практична діяльність й організація регіональних переписів населення у поєднанні з активною науково-педагогічною та організаційно-освітньою роботою; другий етап (1927–1941) – переважання науково-педагогічної діяльності, спрямованої на організацію підготовки кадрів вищої кваліфікації зі статистики і демографії. Дослідження основних віх життя і діяльності А. С. Бориневича уточнює біографічну інформацію і дає відповіді на низку суперечливих питань його біографії.

- Процес формування наукового світогляду, патріотично-громадської позиції А. С. Бориневича і становлення як вченого-статистика, висококваліфікованого дослідника народного господарства був складним і відбувався в непростих умовах. Ще до заслання у м. Верхолєнськ Іркутської губернії Антон Бориневич зарекомендував себе як здібний педагог, організатор та цілеспрямована людина. Заслання до Східного Сибіру у 1879–1881 рр. виявилось важким випробуванням для майбутнього вченого. Дослідження епістолярної спадщини А. С. Бориневича довело роль самоосвіти в його житті, а також надало змогу простежити основні етапи вибору ним напрямів наукової діяльності, окреслити ключові фактори впливу на науково-дослідницьку діяльність вченого досягнень вітчизняної і зарубіжної статистичної науки. Стійкі соціально-психологічні орієнтири дозволили майбутньому вченому у складних життєвих реаліях заслання та перших років життя після нього сформуванню підґрунтя реалізації власної соціальної програми. Період 1881–1887 рр. став основою пошуку молодим статистиком шляхів використання

математичних, економічних, географічних знань для проведення найскладніших статистико-демографічних досліджень, освоєння новітніх прикладних методик задля застосування їх на практиці. Знаковими були дослідження соціально-економічних процесів, розпочаті після заслання, основним результатом яких став статистичний опис Богодухівського повіту. Завдяки йому А. С. Бориневич набув репутації висококваліфікованого фахівця в галузі статистики і демографії.

- Творчим злетом у житті А. С. Бориневича став одеський період, що розпочався у 1887 р. з діяльності на посаді повітового статистика. Обійнявши у 1890 р. в Одесі посаду завідувача міського статистичного бюро (з самого початку його створення), вчений активно запроваджує широкомасштабні статистико-демографічні дослідження соціально-економічного життя міста. Діяльність одеського статистичного бюро була високо оцінена як у вітчизняних наукових колах, так і за кордоном. В Одесі А. С. Бориневич очолив і здійснив 1 грудня 1892 року масштабний науково обґрунтований одноденний перепис населення, загальні риси методології якого і на сьогодні є актуальними. Він отримав високу оцінку в науковій літературі тих часів і сучасності. Водночас вагомий доробок в дослідженнях і розвитку сільськогосподарської галузі склали праці вченого зі статистики сільського господарства. Вони сформували основу для його подальшої розбудови в Одесі і на прилеглих територіях.

Організаційна та науково-дослідницька робота вченого мала значний вплив на подальший розвиток вітчизняної статистики і демографії. А. С. Бориневич зробив фундаментальний внесок у розвиток вітчизняної статистики, перевівши роботу міської статистичної служби на якісно новий науково-обґрунтований рівень і довівши значимість статистичних і демографічних досліджень для економічного зростання регіонів. Вчений розробив на ниві науково-практичної статистики методологічну систему аналізу життя громадської спільноти в умовах нестабільних економічних відносин. Зміст та особливості теоретичних засад, покладених в основу проведення перепису населення 1892 р. в Одесі, їх практична реалізація, що знайшли своє відтворення у фундаментальній тритомній праці «Результати переписи г. Одессы 1 декабря 1892 г.», враховувалися при проведенні інших переписів (зокрема перший перепис в Росії 1897 р.).

Суттєвий внесок в дослідження і розробку концепцій подальшого розвитку народного господарства Одещини А. С. Бориневич здійснив у радянський період, продовжуючи статистико-демографічні дослідження регіону. Про це свідчать його наукові проекти і праці. Вчений постав координатором підготовчих робіт і обробки результатів перепису населення Одеси у 1920 р. Як знаний фахівець, він брав участь в організації переписів у 1923 та 1926 рр. Системність статистико-демографічних досліджень, започаткованих А. С. Бориневичем, та теоретичні і практичні засади їх проведення дають всі підстави вважати його фундатором центру системних статистичних досліджень в Одесі.

- Наукова спадщина вченого складається більш ніж з 50 наукових праць й досвіду проведення статистичних заходів, який дослідник передав своїм учням і послідовникам. Систематизація праць вченого виявила основні напрями його досліджень: економіка; теорія і практика статистичної науки; демографія; економіка

і статистика сільського господарства; фінансові дослідження; дослідження з розвитку торгівлі; дослідження з географії; історичні праці; суспільно-політичні проблеми (питання народної освіти, гендерні, благодійність, охорона народного здоров'я). Його історичні публікації дають підстави віднести його до вчених-істориків, які активно сприяли розвитку історичної науки в регіоні. Дослідження вченого з нагальних соціальних проблем міста та регіону, які постійно порушувалися ним, сприяли активному обговоренню громадськістю питань народної освіти, охорони народного здоров'я, гендерних проблем тощо. Ключові положення значної кількості досліджень А. С. Бориневича не втратили своєї актуальності й науково-практичної цінності і в сучасності, а самі роботи використовуються в різних галузях науки.

- Ще на початку своєї педагогічної діяльності А. С. Бориневич виявив себе ініціативним, справедливим вчителем й активним педагогом-організатором. Його подальша педагогічна діяльність відбувалася в багатьох вищих навчальних закладах Одеси (Політехнічний інститут, Інститут народної освіти, Інститут народного господарства та інші), яку він поєднував з розвитком в них статистичної науки. Характерною для нього була активна участь у створенні нових осередків вищої освіти в Одесі. Зокрема, разом з іншими видатними одеськими економістами, у 1921 році А. С. Бориневич постав засновником Одеського інституту народного господарства, який і нині, вже як Одеський національний економічний університет, є одним з провідних наукових осередків розвитку економічної думки в Україні. В 1931 р. дослідник очолив новостворену кафедру статистики і математики Одеського кредитно-економічного інституту, у становленні і розвитку якої йому належить основоположна роль. Вагомість науково-практичного та науково-педагогічного доробку А. С. Бориневича підтверджується присудженням йому спочатку ступеня кандидата економічних, а згодом і доктора економічних наук без захисту дисертації. Він також висувався кандидатом в члени Академії наук УРСР. Науково-педагогічна діяльність А. С. Бориневича сприяла формуванню Одеської статистичної школи, яка і в наш час відрізняється широтою поглядів та нестандартним підходом до вирішення основних статистико-економічних завдань.

- А. С. Бориневич був активним учасником багатьох громадсько-наукових і професійних товариств, організацій і установ. Напрями і форми діяльності вченого в зазначених об'єднаннях були різноманітними: робота в численних комісіях, комітетах, адміністративні посади в керівництві, консультування, експертизи, виступи з доповідями з важливих питань розвитку народного господарства, участь у дискусіях з економічного життя Одеси тощо. Його редакційно-видавнича діяльність відрізнялася різнобічністю тематик, жанрів і піднятих автором проблем. Його праця «Систематический указатель статей, заметок, протоколов, отчетов и проч., помещенных в «Листках» и «Записках» Императорского Общества Сельского Хозяйства Южной России с 1830 по 1894 г.» з відповідними історичними довідками та коментарями є на сьогодні невичерпним джерелом з історії сільськогосподарської науки взагалі, а також історії становлення та розвитку сільського господарства в південноукраїнських землях.

• Родина Бориневичів, багата на яскравих представників одеської інтелігенції, увібрала в себе кращі традиції прогресивної вітчизняної інтелігенції і зробила помітний внесок в розвиток вітчизняної науки, культури й освіти. Діти А. С. Бориневича стали науковцями і майже всі зробили вагомий внесок в різні галузі науки і культури. З. А. Бориневич-Бабайцева, кандидат філологічних наук, була визнаним вченим-пушкіністом, головою Одеської Пушкінської комісії; А. А. Бориневич – професор, кандидат економічних наук, визнаний фахівець в галузі статистики, економіки, організації сільськогосподарського виробництва; В. А. Бориневич – кандидат наук, фахівець в галузі сільського господарства; Л. А. Бориневич, філолог за освітою, викладач. Родина А. С. Бориневича була знаковою для Одеси. Вона пов'язана з багатьма представниками передових громадських кіл, завжди виявляла свої суспільні і культурні інтереси, вела активне суспільне і наукове життя. Саме завдяки активному суспільному життю А. С. Бориневича, а згодом і З. А. Бориневич-Бабайцевої, їх будинок став осередком, навколо якого гуртувалася одеська інтелігенція.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях

1. Ісаєва О. І. Актуальність наукового досвіду А. С. Бориневича у сфері статистичних досліджень соціально-економічного стану суспільства [Текст] / О. І. Ісаєва // Вісник Дніпропетровського університету. Сер.: Історія і філософія науки і техніки. – Вип. 19. – № 1/2. – Д. : Вид-во ДНУ, 2011. – С. 137–144.
2. Ісаєва О. І. А. С. Бориневич і одноденний перепис 1 грудня 1892 р. в Одесі: принципи організації та попередні результати [Текст] / О. І. Ісаєва // Вісник Дніпропетровського університету. Сер.: Історія і філософія науки і техніки. – Вип. 20. – № 1/2. – Д. : Вид-во ДНУ, 2012. – С. 99–108.
3. Ісаєва О. І. А. С. Бориневич: невідомі сторінки життя вченого [Текст] / О. І. Ісаєва // Наука та наукознавство. – № 2. – К: Вид-во «Фенікс», 2013. – С. 95–101.
4. Ісаєва О. І. Дослідження А. С. Бориневича з питань сільського господарства [Текст] / О. І. Ісаєва // Вісник Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут». Сер.: Історія науки і техніки. – №48(1021). – Харків: Вид-во НТУ «ХПІ», 2013. – С. 64–71.
5. Ісаєва О. І. Досягнення земської статистики на прикладі дослідження А. С. Бориневича «Сборник статистическо-экономических и оценочных сведений по Богодуховскому уезду Харьковской губернии» [Текст] / О. І. Ісаєва // Вісник Дніпропетровського університету. Сер.: Історія і філософія науки і техніки. – Вип. 21. – № 1/2. – Д. : Вид-во ДНУ, 2013. – С. 109–116.
6. Ісаєва О. І. Наукова і практична діяльність А. С. Бориневича в сфері розвитку хлібної торгівлі в Одесі [Текст] / О. І. Ісаєва // Історія торгівлі, податків та мита. – № 2 (8). – Дніпропетровськ, 2013. – С. 100–107.
7. Ісаєва О. І. Історичні дослідження А. С. Бориневича [Текст] / О. І. Ісаєва // Вісник Дніпропетровського університету. Сер.: Історія і філософія науки і техніки. – Вип. 22. – № 1/2. – Д. : Вид-во ДНУ, 2014. – С. 76–84.

8. Исаева О. И. Семья ученого-статистика А. С. Бориневича: представители одесской интеллигенции [Текст] / О. И. Исаева // Молодий вчений. – 2014. – № 12. – С. 36–41. (Scholar Google, РІНЦ, Cite Factor, Research Bible, Index Copernicus).

Опубліковані праці апробаційного характеру

9. Исаева О. И. А. С. Бориневич в молоді роки: між науковим покликанням і революційною боротьбою [Текст] / О. И. Исаева // Шістнадцята всеукраїнська наукова конференція молодих істориків освіти, науки і техніки та спеціалістів «Пріоритети української науки і техніки». Мат. конф., 18 травня 2011., – К, 2011. – С. 87–90.

10. Исаева О. И. Дослідження міст Одеської губернії в працях А. С. Бориневича [Текст] / О. И. Исаева // Матеріали 10-ї Всеукраїнської наукової конференції «Актуальні питання історії науки і техніки», 6-8 жовтня 2011., – К, 2011. – С. 280–282.

11. Исаева О. И. А. С. Бориневич на засланні: самоосвіта та самовдосконалення як фактори вибору життєвого шляху [Текст] / О. И. Исаева // Сімнадцята всеукраїнська наукова конференція молодих істориків науки, техніки та освіти та спеціалістів: «Пріоритети української науки і техніки». Мат. конф., 20 квітня 2012., – К, 2012. – С. 133–136.

12. Исаева О. И. Статистико-демографічні дослідження А. С. Бориневича в сфері народної освіти [Текст] / О. И. Исаева // Матеріали 11-ї Всеукраїнської наукової конференції «Актуальні питання історії науки і техніки», 4-6 жовтня 2012., – К, 2011. – С. 44–46.

13. Исаева О. И. «Расчеты по пенсионной кассе служащих в земском банке Херсонской губернии»: до оцінки одного з напрямів економічних досліджень А. С. Бориневича [Текст] / О. И. Исаева Міжнародна науково-практична конференція «Суспільні науки: проблеми та досягнення сучасних наукових досліджень», 26-27 жовтня 2012., – Одеса, 2012. – С. 14–16.

14. Исаева О. И. Яку ж працю А. С. Бориневича використовував В. І. Ленін у своїй роботі над твором «Розвиток капіталізму в Росії»? [Текст] / О. И. Исаева // Матеріали 12-ї Всеукраїнської наукової конференції «Актуальні питання історії науки і техніки», 3-5 жовтня 2013 р. у м. Конотопі., – К, 2013. – С. 122–124.

15. Исаева О. И. Родина вченого-статистика А. С. Бориневича: представники Одеської інтелігенції [Текст] / О. И. Исаева // Вісімнадцята всеукраїнська наукова конференція молодих істориків науки, техніки і освіти та спеціалістів, присвячена 150-річному ювілею В. І. Вернадського. Мат. конф., 26 квітня 2013., – К, 2013. – С. 120–125.

16. Исаева О. И. Педагогічна діяльність А. С. Бориневича в радянський період (1918-1946) [Текст] / О. И. Исаева // Дев'ятнадцята всеукраїнська наукова конференція молодих істориків науки, техніки і освіти та спеціалістів, присвячена 95-річному ювілею Національної Академії наук України. Мат. конф., 18 квітня 2014., – К, 2014. – С. 70–74.

17. Исаева О. И. Розвиток Одеського статистичного бюро під керівництвом А. С. Бориневича [Текст] / О. И. Исаева // Друга Міжнародна науково-практична конференція «Південь України у вітчизняній та європейській історії». Мат. конф., 25-26 вересня 2014. – Одеса, 2014. – С. 106–111.

*Опубліковані праці, що додатково відображають наукові
результати дисертації*

18. Ісаєва О. І. Дослідження наукової спадщини А. С. Бориневича [Текст] / О. І. Ісаєва // Вісник соціально-економічних досліджень. – Вип. 4 (51). – Одеса: Вид-во ОНЕУ, 2013. – С. 388–394.

АНОТАЦІЯ

Ісаєва О. І. А. С. Бориневич (1855-1946) – вчений, педагог, фундатор центру статистичних досліджень в Одесі. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.07 – історія науки і техніки. – Національна наукова сільськогосподарська бібліотека Національної академії аграрних наук України. – Київ, 2016.

У дисертації здійснено реконструкцію творчої біографії видатного українського вченого-економіста, статистика і демографа Антона Самійловича Бориневича (1855-1946), висвітлено основні напрями його діяльності (наукової, організаційної, педагогічної, суспільно-політичної) в контексті розвитку вітчизняної статистики і демографії. На основі значного масиву історичних джерел, а також історіографічного матеріалу розкрито процес формування наукового світогляду А. С. Бориневича, проаналізовано вплив організаційної і наукової діяльності вченого на розвиток вітчизняної економіки, статистики, демографії, визначено його доробок в інших галузях науки та роль у формуванні в Одесі центру системних статистичних досліджень. Проаналізовано наукову спадщину вченого та виділено основні наукові напрями його досліджень: статистика, демографія, економічний аналіз, страхування, торгівельні відносини, економіка сільського господарства. Розглянуто основні віхи педагогічної діяльності вченого, досліджено його внесок у розвиток науково-професійних об'єднань, а також виявлено і вивчено його родинне і професійне оточення. Проведено періодизацію життя і творчості А. С. Бориневича і складено найповніший перелік його праць.

Ключові слова: А. С. Бориневич, історія статистики України, земська статистика, комунальна статистика, демографія.

АННОТАЦИЯ

Исаева О. И. А. С. Бориневич (1855-1946) – ученый, педагог, фундатор центра статистических исследований в Одессе. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.07. – история науки и техники. – Национальная научная сельскохозяйственная библиотека Национальной академии аграрных наук Украины. – Киев, 2016.

Проведен критический анализ историографии по теме исследования, установлены неполнота и фрагментарность освещения жизни и деятельности выдающегося украинского ученого, статистика и демографа Антона Самуиловича Бориневича (1855-1946). Сделан вывод о недостаточной разработанности данной темы. Сформирована репрезентативная источниковая база, позволяющая наиболее полно раскрыть заявленную тему. Значительная часть источников введена в

научный оборот впервые.

Осуществлена наиболее полная на сегодня реконструкция творческой биографии А. С. Бориневича, освещены основные направления его деятельности (научной, организационной, педагогической, общественно-политической) в контексте развития отечественной статистики и демографии. Раскрыт процесс формирования научного мировоззрения А. С. Бориневича, проанализировано влияние организационной и научной деятельности ученого на развитие отечественной статистики, демографии, определен его вклад в другие направления науки. Рассмотрены основные этапы его педагогической деятельности, исследован вклад в развитие научно-профессиональных объединений, а также выявлено и изучено его профессиональное окружение. Проведена периодизация жизни и творчества А. С. Бориневича и составлен наиболее полный на сегодня список его трудов.

Изучено впервые семейное окружение А. С. Бориневича, его роль в жизни и деятельности ученого, очерчен вклад членов его семьи, в подавляющем большинстве ученых в различных областях знания, в отечественную науку и образование.

Выяснено, что становление ученого-статистика произошло в доодесский период его деятельности. Работы по изучению социально-экономических процессов, основным результатом которых считается статистическое исследование Богодуховского уезда, принесли ему признание научного сообщества страны и репутацию высококвалифицированного организатора статистико-демографических мероприятий.

Заняв пост заведующего Одесского городского статистического бюро, ученый активно проводит широкомасштабные статистико-демографические исследования социально-экономической жизни города, ставшие основой формирования в Одессе центра системных статистических исследований. Одним из них стала организация и проведение 1 декабря 1892 г. масштабной научно обоснованной однодневной переписи населения, общие черты методологии которой и в настоящем являются актуальными. Деятельность одесского статистического бюро была высоко оценена как в отечественных научных кругах, так и за рубежом.

Проанализировано и оценено научное наследие ученого. Его исследования касались разных научных направлений: статистика, демография, экономический анализ, страхование, торговые отношения, экономика сельского хозяйства, финансы. Рассмотрены основные работы А. С. Бориневича в сфере организации и проведения статистико-демографических исследований в разные годы, по вопросам организации хлебной торговли, строительства портового элеватора, проблемам экспорта хлеба, вопросам оценки недвижимого имущества, вопросам страхования, проблемам благотворительности в регионе и т. п., основные положения которых свидетельствуют о незаурядности А. С. Бориневича как ученого, успешно реализовавшего на практике ряд теоретических положений.

Выяснено, что А. С. Бориневич является автором трудов не только по указанным выше научным направлениям, но и в сфере географических и общественно-политических исследований. Его серьезные исторические труды дают

основания отнести его к ученым-историкам, которые активно способствовали развитию исторической науки в регионе. Благодаря его исследованиям острых социальных проблем, в обществе активно обсуждались вопросы народного образования, охраны народного здоровья, гендерные проблемы.

Изучены разнообразные аспекты его деятельности в различных общественно-научных объединениях, профессиональных организациях и учреждениях. Рассмотрены такие направления деятельности А. С. Бориневича как консультирование, экспертизы, работа в комиссиях, оценена их роль в хозяйственной жизни региона.

Рассмотрена педагогическая деятельность А. С. Бориневича в высших учебных заведениях, которую ученый успешно совмещал с развитием в них статистической науки. Изучены этапы научно-педагогической деятельности, каждый из которых имел весомые достижения. Освещено его активное участие в организации и работе новых вузов и других образовательных учреждений в Одессе: Одесского политехнического института, Одесского института народного хозяйства (ныне Одесского национального экономического университета) и др. Научно-педагогическая деятельность А. С. Бориневича способствовала формированию Одесской статистической школы.

Ключевые слова: А. С. Бориневич, история статистики Украины, земская статистика, коммунальная статистика, демография.

ANNOTATION

Isayeva O. Anton Borynevych (1855-1946) – a scientist, teacher, founder of the statistical research center in Odessa. – Manuscript.

Thesis for the degree of candidate of historical sciences, speciality 07.00.07 – History of Science and Techniques. – National Scientific Agricultural Library of the National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine, – Kyiv, 2016.

The reconstruction of the biography of the famous Ukrainian scientist of economics, statistician and demographer Anton Borynevych (1855-1946) is carried out in the thesis. The main areas of his activities (scientific, organizational, educational, social and political) in the context of the development of national statistics and demographics are highlighted. The formation of the scientific worldview of A. Borynevych is disclosed on the basis of a wide array of historical sources and historiographical material. The impact of organizational and scientific activity on the development of the national economy, statistics and demographics is defined; his contribution to the other branches of science is analyzed. The scientific heritage is analyzed and the main research areas of his research are highlighted. They are: statistics, demography, economic analysis, insurance, trade relations, economics of agriculture. The main stages of pedagogical activity of the scientist are investigated; his contribution to the development of scientific and professional associations is also defined. His family and professional environment are found and studied. The periodization of A. Borynevych's life and creativity is performed and the most comprehensive list of his works is made.

Key words: A. Borynevych, history of Ukraine's statistics, statistics of Zemstvo, municipal statistics, demography.